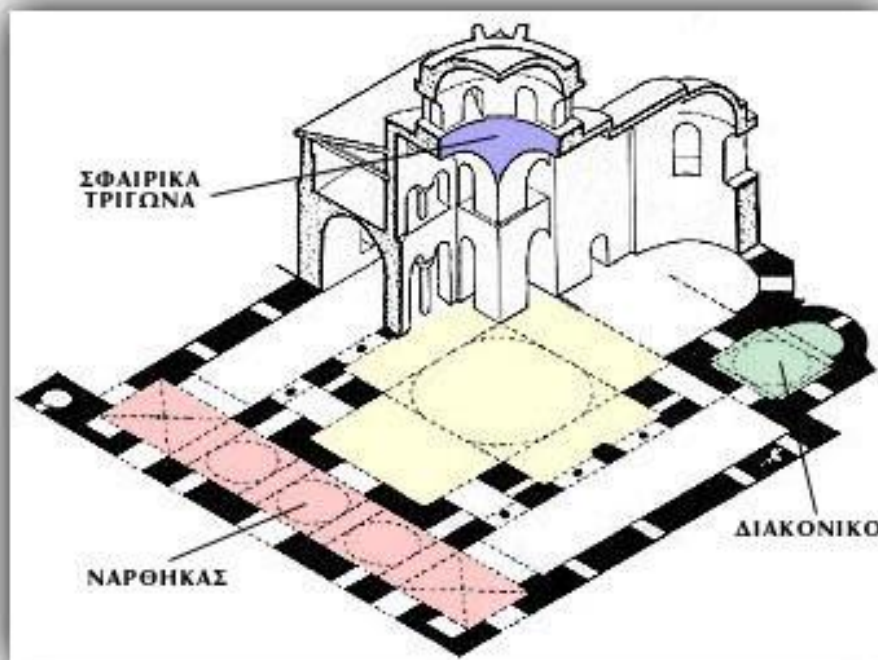

2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης

**Ιεροί Ναοί της Θεσσαλονίκης.
Ρυθμός: εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο.**

Οι μαθητές της Γ' 2 τάξεως: Θεόδωρος Σπυρίδης

Μαργαρίτα Χανοπούλου.

Επιβλέποντες καθηγητές: Δημήτριος Κ. Χατζημιχαήλ (Φιλολόγος)

Σμαράγδα Μ. Φαρίδου (Θεολόγος).

Εισαγωγή

Οι μαθητές της Γ'2 τάξεως του 2^{ου} ΠΠΓ Θεσσαλονίκης, Μαργαρίτα Χανοπούλου και Θεόδωρος Σπυρίδης, αναλάβαμε να παρουσιάσουμε στο 1^ο Μαθητικό Συνέδριο «*Η θεολογία διαλέγεται με τον σύγχρονο κόσμο*» και στη θεματική κατηγορία «*εκκλησίες και παρεκκλήσια του τόπου μου*», κάποιους από τους βυζαντινούς ναούς της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι ανήκουν στον ρυθμό του εγγεγραμμένου σταυροειδούς μετά τρούλου. Η επιλογή του συγκεκριμένου ρυθμού έγινε λόγω του βαθύτερου νοήματος που αυτός εκπροσωπεί, καθώς στον συγκεκριμένο ρυθμό, το τετράγωνο μέσα στο οποίο εγγράφεται ο σταυρός (σταυρική θυσία – Ανάσταση) συμβολίζει τη γη, ο τρούλος συμβολίζει τον ουρανό, και τα δύο αυτά σχήματα συμβολίζουν το κτιστό και το άκτιστο, τη θεία και την ανθρώπινη φύση του Χριστού.

Εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο ή βυζαντινός ρυθμός

Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός με τρούλο εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα σε ολόκληρο τον βυζαντινό κόσμο, ύστερα από μια περίοδο τριών περίπου αιώνων μεταβατικής ναοδομίας συνδυασμού θολωτής τρίκλιτης βασιλικής με τη σταυρωτή τρουλαία βασιλική. Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 880 στο περίφημο αυτοκρατορικό κτίσμα της Νέας Εκκλησίας του Παλατίου και εγκαινιάστηκε από τον Μ. Φώτιο στα χρόνια του Βασιλείου Α' (867-886). Ονομάστηκε Νέα Εκκλησία, διότι παρουσίαζε ένα καινούριο αρχιτεκτονικό τύπο.

Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο είναι ο αντιπροσωπευτικός βυζαντινός ρυθμός, στον οποίο ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις καμάρες που αποτελούν τις κεραίες ενός ισοσκελούς σταυρού. Στις τέσσερις γωνίες διαμορφώνονται γωνιακά διαμερίσματα, τα οποία στεγάζονται με σταυροθόλια ή τρουλίσκους. Έτσι ο ναός σχηματίζει σταυρό εγγεγραμμένο σε τετράγωνο ή ορθογώνιο χώρο, ενώ εξωτερικά μέσα από τον ξεχωριστό τρόπο κάλυψης των στεγών προβάλλει το σημείο του σταυρού. Κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο αυτού του θαυμαστού ρυθμού επομένως είναι ο σχηματισμός σταυρού εσωτερικά και εξωτερικά στο σχεδόν τετράγωνο πια κτίσμα, με τον έναν ή τους πέντε τρούλους. Υπάρχουν πολλά δείγματα αυτού του θαυμάσιου ρυθμού, όπως η Γοργοεπήκοος (άγιος Ελευθέριος), άγιοι Θεόδωροι, Καπνικαρέα, Καισαριανή στην Αθήνα, Παναγία των Χαλκαίων στη Θεσσαλονίκη, οι εκκλησίες του Μυστρά, κ.α.

Θεσσαλονίκη, η πόλη των βυζαντινών ναών

Στη Θεσσαλονίκη πολλοί ναοί ανήκουν στον τύπο του Σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με περίστωο. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Ναών της Θεσσαλονίκης, όπως των Αγίων Αποστόλων, της Αγίας Αικατερίνης, του Αγίου Παντελεήμονα και άλλων είναι η αποκλειστική χρήση πλίνθων στην ανωδομή, η προτίμηση στον τύπο του Σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με περίστωο και η έντονη διακοσμητική διάθεση στην εξωτερική διάρθρωση των τοίχων. Τυφλά αφιδώματα, μικρές κόγχες και πλούσια κεραμοπλαστικά κοσμήματα, που

αποτελούνται από απλές πλίνθους τοποθετημένες σε άπειρα σχήματα (μαιάνδρους, ψαροκόκκαλο κ.ά.) διακοσμούν τις εξωτερικές τους πλευρές. Ας δούμε κάποιους χαρακτηριστικούς ναούς αυτού του τύπου.

Η Παναγία Χαλκαίων

Ο Ιερός Ναός Παναγίας Χαλκέων βρίσκεται στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Αριστοτέλους, νοτιοδυτικά του αρχαιολογικού χώρου της Ρωμαϊκής Αγοράς. Κτίστηκε στο χώρο του Μεγαλοφόρου, της κεντρικής αγοράς της Θεσσαλονίκης, κοντά στη Χαλκευτική στοά, όπου έως και σήμερα συναντά κανείς τα εργαστήρια των χαλκωματάδων.

Ο ναός της Παναγίας Χαλκέων ανήκει αρχιτεκτονικά στον νέο τύπο που διαμορφώνεται την εποχή της δυναστείας των Μακεδόνων αυτοκρατόρων, τον σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο. Το εσωτερικό του χωρίζεται στο νάρθηκα, στον κυρίως ναό και στο Ιερό Βήμα. Στον κυρίως ναό τέσσερις κίονες ανακρατούν μέσω των καμαρών και των σφαιρικών τριγώνων την κυκλική βάση του οκτάπλευρου τρούλου. ολόκληρο το ύψος της κάθε πλευράς. Το Ιερό Βήμα είναι ένα αυτοτελές τμήμα. Ο νάρθηκας εκτείνεται σε όλο το πλάτος του ναού. Πάνω από το νάρθηκα υπάρχει το υπερώο, που στεγάζεται με δύο οκτάπλευρους τρουλίσκους.

Στο εικονογραφικό πρόγραμμα της Παναγίας των Χαλκέων παρατηρούνται ορισμένοι νεωτερισμοί, όπως η απεικόνιση της Ανάληψης στον τρούλο. Η φορά της κεφαλής του Χριστού στην Ανάληψη έχει κατεύθυνση προς το νάρθηκα, δηλαδή το κεφάλι του Χριστού βρίσκεται δυτικά και το σώμα του ανατολικά. Στη Θεσσαλονίκη μόνο η Αγία Σοφία και η Παναγία Χαλκέων έχουν στον τρούλο τους την εικόνα της Ανάληψης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θέση του τάφου του κτήτορα, που ως γνωστόν βρίσκεται στο μέσο της βόρειας πλευράς του ναού σε μορφή αρκοσολίου. Η ύπαρξη τάφου στο σημείο αυτό του ναού είναι σπάνια. Συνήθως τάφοι κτητόρων υπάρχουν στους νάρθηκες ή στη ΒΔ γωνία των ναών.

Ιερός Ναός Αγίου Παντελεήμονα

Ο Ιερός Ναός Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται στη συμβολή των οδών Αρριανού και Ιασονίδου, σε μικρή απόσταση από την αψίδα του Γαλερίου και τη Ροτόντα. Ο Άγιος Παντελεήμων ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακίονιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλλο και περίστω. Ο τύπος συνιστά χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της Παλαιολόγεια αναγέννησης στη Θεσσαλονίκη.

Οι τοιχογραφίες, που εντάσσονται στα τέλη του 13ου – αρχές 14ου αιώνα, είναι σημαντικές και ενδεικτικές της παλαιολόγεια ζωγραφικής και βρίσκονται κυρίως στον χώρο της πρόθεσης και στο διακονικό, όπως η Θεοτόκος η Βλαχερνήτισσα, άγιοι και ιεράρχες. Σε εξέχουσα θέση στο διακονικό βρίσκεται η απεικόνιση του αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου, συνώνυμου αγίου με τον μητροπολίτη και ιδρυτή του ναού.

Ιερός Ναός Αγίων Αποστόλων

Ο Ιερός Ναός των Αγίων Αποστόλων βρίσκεται νότια της οδού Αγίου Δημητρίου, σχεδόν σε επαφή με τα Δυτικά Τείχη, όπου υπήρχε η αρχαία *Ληταία Πύλη*.

Είναι και ο ναός αυτός -όπως η Αγία Αικατερίνη- σταυροειδής τρουλωτός ναός της λεγόμενης "Μακεδονικής Σχολής", μία και ο υψηλός κεντρικός του τρούλος εδράζεται στο τετράγωνο που σχηματίζουν τέσσερις καμάρες σε σχήμα σταυρού.

Η επιγραφή "Πατριάρχης και κήτωρ" στο υπέρθυρο της εισόδου, τα μονογράμματα (συμπλήματα) στα κιονόκρανα της δυτικής όψης και οι κεραμοπλαστικές επιγραφές στη δυτική και νότια όψη αναφέρουν τον Πατριάρχη Νίφωνα Α' (1310-1314) ως ιδρυτή.

Αριστουργηματικά ψηφιδωτά της εποχής του Νίφωνα σώζονται αποσπασματικά στα υψηλότερα σημεία του κυρίως ναού: ο Παντοκράτορας και οι προφήτες στον τρούλο, οι Ευαγγελιστές στα σφαιρικά τρίγωνα, το Δωδεκάορτο στις καμάρες και το δυτικό τοίχο και άγιοι μάρτυρες. Πρόκειται για το τελευταίο ψηφιδωτό σύνολο της Θεσσαλονίκης και από τα τελευταία στο Βυζάντιο, προτού αρχίσει η πτωτική πορεία της αυτοκρατορίας.

Εικονογραφικά συνδέεται με κωνσταντινουπολίτικα σύνολα, όπως της Μονής της Χώρας και της Μονής Παμμακαρίστου, αλλά τεχνοτροπικά ο εκφραστικός ρεαλισμός που κυριαρχεί σκιαγραφεί το καλλιτεχνικό περιβάλλον που επιχωριάζει στη Θεσσαλονίκη και επηρεάζει ολόκληρη τη Μακεδονία κατά την παλαιολόγεια αναγέννηση.

Περί το 1520-1530 η μονή μετατράπηκε σε τζαμί. Τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες καλύφθηκαν με επίχρυσμα, αφού πρώτα αφαιρέθηκαν προσεκτικά οι χρυσές ψηφίδες. Η επωνυμία Άγιοι Απόστολοι συνδέεται με τη νεώτερη παράδοση του 19ου αιώνα.

Οι αποκαλύψεις των τοιχογραφιών πραγματοποιήθηκαν σταδιακά από το 1926 και εξής. Μετά τους σεισμούς του 1978 έγιναν εργασίες στερέωσης. Το 2002 καθαρίστηκαν τα ψηφιδωτά και αναδείχθηκε ο χρωματικός πλούτος τους.

Ιερός Ναός Αγίας Αικατερίνης

Ο Ιερός Ναός Αγίας Αικατερίνης βρίσκεται στην Βορειοδυτική πλευρά της Άνω Πόλης και μπορούμε να την εντοπίσουμε ακολουθώντας την Οδό Ολυμπιάδος αφού πρώτα «χαθούμε» σε ένα από τα πολλά όμορφα στενάκια της στη συμβολή των οδών Σαχίνη, Ηούς και Τσαμαδού, πριν βγούμε στην ομώνυμη οδό. Είναι μία κομψή εκκλησία της υστεροβυζαντινής περιόδου, η ανέγερση της οποίας τοποθετείται από τα τέλη του 13ου αιώνα έως τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα.

Πρόκειται για έναν σύνθετο τετρακίονιο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με κλειστή στοά στη δυτική, τη νότια και τη βόρεια πλευρά του, η οποία στα ανατολικά απολήγει σε δύο συμμετρικά παρεκκλήσια. Στο κέντρο του κτηρίου υψώνεται ένας επτάπλευρος τρούλος, ενώ υπάρχουν τέσσερις ακόμα τρούλοι, μικρότεροι και

χαμηλότεροι του κεντρικού, ένας σε καθεμία από τις τέσσερις γωνίες του οικοδομήματος.

Η στέγη της Αγίας Αικατερίνης έχει την μεθυστική ποικιλία μιας αμάραντης ανθοδέσμης ... η ένθεση των πλίνθων στις εξωτερικές πλευρές σχηματίζει έναν τέτοιο πλούτο διακοσμητικών θεμάτων, ώστε αισθάνεσαι σάμπως οι τοίχοι να είναι τάπητες, που μπορεί να τους σηκώσει ο άνεμος, και ολόκληρο το κτίσμα να μετεωριστεί στον ουρανό. (Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης –Προς εκκλησιασμόν).

Στο εσωτερικό του ναού της Αγίας Αικατερίνης σώζονται αποσπασματικά λίγες τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται γύρω στο 1315 και παριστάνουν την Κοινωνία των Αποστόλων, ιεράρχες που συλλειτουργούν, προφήτες και αγγέλους, σκηνές από τα θαύματα του Ιησού Χριστού και μεμονωμένους αγίους, κυρίως ασκητές και στυλίτες. Τα έργα αυτά, με τα ζωηρά χρώματα και τις δυναμικές μορφές που είναι ελεύθερα πλασμένες, αποτελούν αξιόλογα δείγματα της τέχνης του πρώιμου 14ου αιώνα και αντιπροσωπεύουν τη ζωγραφική της εποχής των Παλαιολόγων.

Ιερά Μονή Βλατάδων

Η μονή Βλατάδων βρίσκεται στην Άνω Πόλη, στα βυζαντινά τείχη της πόλης. Σύμφωνα με την παράδοση στο χώρο της Μονής, κήρυξε ο Απόστολος των Εθνών Παύλος, προς τους Θεσσαλονικείς το 51 μ.Χ. Η μονή ιδρύθηκε γύρω στο 1360, σε χώρο που πιθανώς να φιλοξενούσε παλαιότερο ναό, από τον κρητικής καταγωγής μητροπολίτη της πόλης Δωρόθεο Βλαττή και τον αδελφό του Μάρκο, που ανήκαν στον πνευματικό κύκλο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γρηγορίου Παλαμά. Από το αρχικό κτίσμα σώζεται μόνο το καθολικό με μορφή σταυροειδούς με τρούλο και περίστωο ναού, που διατηρεί παρά τις επισκευές αρκετά στοιχεία του αρχικού κτίσματος.

Ο Ναός υπέστη πολλές και σοβαρές αλλοιώσεις κατά την πάροδο των αιώνων. Η μεγαλύτερη έγινε όταν μετατράπηκε σε τζαμί από τους Τούρκους κατακτητές της Θεσσαλονίκης, το 1387. Η τελευταία ανακαίνισή του έγινε το 1982, μετά το καταστρεπτικό σεισμό της συμπρωτεύουσας, του 1978. Οι τοιχογραφίες του καθολικού είναι των τελών του 14ου και των αρχών του 15ου αιώνα, αλλά οι περισσότερες δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, διότι έχουν καταστραφεί από τα σφυροκοπήματα για να κολλήσει το επίχρισμα των Τούρκων, που ήθελαν να εξαφανίσουν από τους τοίχους τις μορφές των Αγίων μας. Το 1894 και το 1907, έγιναν οι πρώτοι καθαρισμοί των τοιχογραφιών και βρέθηκαν αυτές οι παραστάσεις που υπάρχουν και σήμερα.

Προφήτης Ηλίας

Ο ναός του Προφήτη Ηλία βρίσκεται στη βορειοδυτική περιοχή της Άνω Πόλης Θεσσαλονίκης, μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου και Αθηνάς (Ολυμπιάδας), πίσω από το Διοικητήριο.

Έχει σχήμα σταυροειδούς τρουλωτού ναού "μετά λιτής" κατά το πρότυπο των μοναστηριακών "καθολικών" του Αγίου Όρους. Ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται, όπως σε όλους τους ναούς αυτού του τύπου, σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό. Πέρα από την αψίδα του ιερού, ανάλογες αψίδες δημιουργούνται και στη βόρεια και νότια πλευρά -είναι οι λεγόμενοι "χοροί"- έτσι ώστε η κάτοψή του να μοιάζει με τριφύλλι ("τριφυλλοειδής, τρίκογχος ναός").

Στο δυτικό μέρος, προ του κυρίως ναού, υπάρχει τετράγωνος "τετρακίονιος" νάρθηκας ("λιτή"), ο οποίος εκτός του ότι επικοινωνεί με τρία ανοίγματα με το ναό, συνδέεται με κτιστή κλίμακα με "υπερώο", που καλύπτει το νάρθηκα και χρησιμοποιούνταν -πιθανότατα- ως σκευοφυλάκιο ή και βιβλιοθήκη.

Με τα μοναστηριακά χαρακτηριστικά του ναού του Προφήτη Ηλία (ύπαρξη "λιτής", "χορών" για τους ψάλτες και υπερώο), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν καθολικό Μονής που κτίστηκε μετά το 1293, οπότε για πρώτη φορά στο Μακεδονικό χώρο εφαρμόσθηκε η "λιτή" στη Μονή Χελανδαρίου του Αγίου Όρους. Σύμφωνα μάλιστα με την άποψη που επικρατεί, ο ναός του Προφήτη Ηλία υπήρξε καθολικό της ονομαζομένης "Νέας Μονής", που έκτισε ο Μακάριος Χούμνος κατά το 1360 πάνω σε ερείπια των παλιών βυζαντινών ανακτόρων.

Ο ναός, πέρα από την ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική του μορφολογία και την περίτεχνη τοιχοποιία του με επάλληλα τόξα και διακοσμητικές ταινίες, έχει ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες στο νάρθηκα, που όμως υπέστησαν σοβαρές ζημιές κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας.

Οι τοιχογραφίες στο εσωτερικό του νάρθηκα, από τα ελάχιστα σωζόμενα έργα της περιόδου μετά τα μέσα του 14ου αι., κατέχουν ξεχωριστή θέση στη μελέτη της βυζαντινής ζωγραφικής. Τα ευχάριστα χρώματα και η έντονη διακοσμητική διάθεση, που κατορθώνει να αποδώσει με πλαστικούς τόνους ένα αίσθημα ευφορίας και χαράς της ζωής, κατακτούν πρωτόφαντους ρεαλιστικούς τρόπους έκφρασης σύμφωνα με τις τάσεις της δυτικής ζωγραφικής. Από το εσωτερικό του ναού έχουν διασωθεί λίγες τοιχογραφίες που αφορούν σκηνές από τη ζωή του Χριστού και μορφές αγίων. Όλες εντυπωσιάζουν με τις έντονες κινήσεις, τον ρεαλισμό στις σκηνές και τη συναισθηματική φόρτιση των μορφών.

Στην τοιχοδομία ακολουθεί τα πρότυπα του Αγίου Όρους χρησιμοποιώντας ζώνες λαξευτών λίθων που εναλλάσσονται με σειρές πλίνθων.

Βιβλιογραφία και Ιστοσελίδες

Γκιολές Ν, *Ο βυζαντινός τρούλλος και το εικονογραφικό του πρόβλημα*, Αθήνα 1990, σ. 138.

Παπαζώτος, Θ. « *Η βυζαντινή Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*» (Η Θεσσαλονίκη την εποχή των Παλαιολόγων) *Αρχαιολογία* 7 (Μάιος 1983), σσ. 26 – 33 .

Παπαμαστοράκης Τ., *Ο Διάκοσμος του τρούλου των ναών της Παλαιολόγειας περιόδου στη Βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο*, Αθήνα 2001, σ. 64.

Τσιτουρίδου Α., *Η Παναγία των Χαλκίων*, Θεσσαλονίκη, 1975, σσ. 9-14.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=6973 ημερομηνία προσπέλασης στις 3/12/2014

<https://www.scribd.com/doc/40851299/%CE%98-%CE%97-%CE%95-6-2-3>

ημερομηνία προσπέλασης 10/11/2014

<http://apostoliki->

[diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=art&contents=contents_naos.asp&main=naos&file=page7.htm](http://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=art&contents=contents_naos.asp&main=naos&file=page7.htm) ημερομηνία προσπέλασης 12/11/2014

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1682 ημερομηνία προσπέλασης 12/11/2014

<http://thessaloniki4all.gr/el/places/%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BD%CE%AE->

[%CE%B5%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%AE/%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-](http://thessaloniki4all.gr/el/places/%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BD%CE%AE-%CE%B5%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%AE/%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-)

[%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B7](http://thessaloniki4all.gr/el/places/%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BD%CE%AE-%CE%B5%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%AE/%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B7)

ημερομηνία προσπέλασης 1/12/2014